

Recenzie

BAROK, Maroš – KLIŽAN, Erik. *Príbeh vytesaný do kameňa. História a súčasnosť sarkofágu Grófa Jána XIV. Pálffyho*. Bojnice : Maroš Barok, 2025, 707 s. ISBN 978-80-570-6640-8.

Bojnický zámok a jeho posledný šľachtický majiteľ – Ján XIV. Pálffy – sú v posledných desaťročiach predmetom výskumu mnohých záujemcov z radov odbornej i laickej verejnosti. Svedčia o tom mnohé príspevky populárno-náučného charakteru, cez vysokoškolské práce až po odborné publikácie. Jednou zo zaujímavých tém, doposiaľ zahalených rúskom tajomstva, je zaiste miesto posledného odpočinku grófa Pálffyho – unikátny sarkofág v hrobke Bojnického zámku. Práve jeho histórii i súčasnosti sa venuje dielo autorskej dvojice Maroša Baroka, súdneho znalca a banského inžiniera, a Erika Kližana, popularizátora regionálnej histórie a v súčasnosti knihovníka SNM-Múzea Bojnice pod názvom *Príbeh vytesaný do kameňa. História a súčasnosť sarkofágu Grófa Jána XIV. Pálffyho*, ktorá bola slávnostne predstavená verejnosti v sobotu 13. septembra 2025.

Recenzovaná publikácia začína predstavením vydavateľských údajov a podakovaním všetkým, ktorí sa svojim osobitým prínosom podieľali na výskume a jej vydaní. Za akýsi „prvý predhovor“ možno považovať vysvetlenie autorov k vzniku názvu publikácie, ako i prvotné pohnútky vedúce k jej zrodu. Dôležité je zároveň poznamenať, že samotní autori v rámci uvedeného textu upriamujú pozornosť čitateľa na fakt, že predložená publikácia „nemá ambíciu byť historickou“ (s. 8). Nasledujúca strana je venovaná obsahu a zdrojom fotografií. Podľa štruktúry obsahu je kniha rozdelená na 16 kapitol (nečíslovaných), pričom niektoré sú podrobnejšie členené na podkapitoly. K ďalším častiam publikácie patrí doslov, stať *Namiesto záveru*, predstavenie spolupracujúcich osôb spolu s ich profesijným zaradením, použitá literatúra (vrátane archívnych prameňov), zhrnutie v nemeckom jazyku, informácie o autoroch a slová recenzentov. Súčasťou úvodných textov recenzovanej knihy je aj príhovor primátora mesta Bojnice, ktorý nie je uvedený v obsahu publikácie. Za ním kontinuálne nasleduje predstavenie Zoborských listín. Uvedená stať svojim obsahom bezpochyby patrí do publikácie, jej zasadenie za príhovor primátora bez predchádzajúceho uvedenia či už v obsahu alebo samostatným nadpisom, prípadne písomným vysvetlením kontextu však pôsobí prinajmenšom „neštandardne.“ V rámci predslovu sa každý z autorov prihovára čitateľovi osobitne.

Prvá z nečíslovaných kapitol pod názvom *V hlavnej úlohe rod Pálffy* (s. 16) je venovaná predstaveniu osobnosti grófa Jána Pálffyho a jeho najbližších príbuzných – rodičov a súrodencov. Text je doplnený reprodukciami dobových dokumentov, v prípade obhliadkového listu grófovho otca ponúkajú čitateľovi dokonca i jeho preklad v slovenskom jazyku. Autori už na prvých stránkach publikácie prinášajú históriou zabudnuté informácie týkajúce sa Pálffyho súrodencov. Verejnosti je známa predovšetkým jeho mladšia sestra Gabriela. Okrem nej mal však ešte dvoch ďalších súrodencov – brata a sestru, ktorí sa stratili v „toku dejín“. V rámci poznámok v kurzíve autori predstavujú dokonca i osobu kanonika,

ktorý krstil grófa Pálffyho. Chýba však odkaz na zdroj informácií, napr. vo forme poznámky pod čiarou.

Ďalšia stať knihy pod názvom *Deň posledný* je venovaná popisu udalostí, ako i samotnému miestu spojeného s poslednými hodinami života a následnou smrťou hlavného predstaviteľa, grófa Pálffyho. Autori prepájajú udalosť smrti Jána Pálffyho s popisom nehnuteľnosti, v ktorej gróf dožil. Hlavný text doplnili aj o informáciu z jej súčasnosti. Uvedená správa síce dopĺňa celkový koncept, avšak z hľadiska obsahu v kontexte s názvom kapitoly ide skôr o dopĺňujúcu poznámku, ktorú by bolo vhodnejšie zasadiť do hlavného textu v kurzíve. Následne autori dopĺňajú kapitolu o vizuálne znázornenia dobových úmrtných oznámení v origináli aj s prekladom. Nadväzujúce časti textu už nie celkom zodpovedajú nadpisu kapitoly, nakoľko sú prioritne venované na jednej strane prestavbe Bojnického zámku a na strane druhej jeho osudu po smrti grófa Pálffyho až po súčasnosť. Autori zároveň v tejto časti publikácie v krátkosti predstavujú čitateľovi firmu Colli z Innsbrucku, ktorej rukopis sa nesie celým objektom zámku. Väčšiu pozornosť jej venujú až následne, v ďalších častiach knihy. Týmto spôsobom znova prechádzajú od informácie k informácii, avšak opätovne je potrebné vyzdvihnúť publikovaný obrazový materiál – korešpondenciu Jána Pálffyho a ďalšie dobové dokumenty súvisiace s prestavbou spolu s ich prekladom. Samozrejmosťou publikácie je pravidelné „premostovanie“ do súčasnosti formou dokumentovania súčasného stavu. Osobitná pozornosť je venovaná tzv. anjelskému stropu v Zlatej sále a spresneniu dátumu záverečných prác na jeho dokončení. Kapitola sa ďalej od strany 46 delí na podkapitoly *Peniaze sem, peniaze tam*, *Zádušná svätá omša vo Viedni* (s. 61), *V pozornosti súdobých médií* (s. 67). V nich autori postupne približujú dianie bezprostredne po grófovej smrti spojené so závermi jeho poslednej vôle, ktoré bolo v ostrom kontraste s očakávaním dedičov opäť podložené početnou dokumentáciou i prekladom do slovenského jazyka. Aj na tomto mieste je viditeľné prepájanie viacerých uhlov pohľadu, ako aj predstavenie viac či menej súvisiacich informácií (napr. Alfréd Josef Carl/Aladár Sternfeld, ktorý dohliadal na záverečné stavebné úpravy v Bojniciach, svadobná fotografia, sobášny a úmrtný záznam jeho syna a pod.). Hodnotná je predovšetkým konfrontácia pitevnej správy so súčasnými lekáorskými postupmi. Tá odhaľuje zásadné pochybnosti a účelové závery.

Časť publikácie pod názvom *Posledná cesta z Viedne do Bojníc* (s. 79) je podrobne venovaná prevozu grófových pozostatkov na miesto jeho posledného odpočinku – do zámku v Bojniciach. Okrem detailného popisu cesty doplneného o mapový a dobový fotografický materiál ponúkajú autori aj nevšedné doplnenie – tradované príbehy starých Bojnicanov, ako aj „zludovené“ scenáre udalostí podávané návštevníkom súčasného bojnického múzea. Opäť nie celkom v priamom súvisi s názvom kapitoly, ale pre autorov typické - formou poznámok kurzívou priamo v texte dopĺňajú informačnú základňu o osoby žijúce na Bojnickom panstve na začiatku 20. storočia. Pre čitateľa je nesporne obohacujúci preklad dobového článku z roku 1908 uverejneného v časopise *Budapest Hirlap* o pohrebe v Bojniciach (s. 91 – 95). Podkapitola *Gabriela sa lúči* (s. 98) je venovaná grófovej sestre Gabriele, jej životu, ako aj poslednej ceste. Aj na tomto mieste je potrebné opätovne zdôrazniť snahu autorov o prepájanie čo možno najväčšieho množstva súvislostí a podanie osobitého pohľadu na život dvoch významných súrodencov. Opätovne však rušivo pôsobí spôsob zaradenia časti textu, ktorý si v kontexte obsahu zaslúhuje skôr samostatné postavenie kapitoly.

Jedna z najrozsiahlejších kapitol *Dostavba kaplnky a krypty* (s. 108) sa na 140 stranách venuje stavebným aktivitám na prelome 19. a 20. storočia sústredeným na zámockú kaplnku a hrobku Jána Pálffyho. V prípade obsahovej analýzy je potrebné znovu uviesť, že autori čitateľa vovádzajú do problematiky zoširoka od myšlienky po realizáciu, čo má za následok obrovské množstvo informácií, často presahujúcich predstavený obsahový zámer. Čitateľ sa okrem informácií deklarovaných v názve kapitoly dozvie o počiatkových plánoch Jána Pálffyho zámok predať, záujemcoch o jeho kúpu, dlhoch grófovho otca Františka Aloja Pálffyho, peňažných menách vtedajšej doby, ako aj o samotných aktéroch prestavby. Samozrejmouťou kapitoly je veľké množstvo fotografických príloh, na niektorých miestach dokonca prepájajúcich minulosť s prítomnosťou.

Nasledujúce štyri kapitoly sústreďujú pozornosť na samotný sarkofág Jána Pálffyho, jeho výrobu, inštaláciu, ako aj uloženie grófových ostatkov do jeho útrob. Tretia z kapitol zameraných na sarkofág *Technické parametre sarkofágov* (s. 287) sa podrobnejšie člení na tri podkapitoly. Práve tu sa dostávame k aplikácii interdisciplinárneho prístupu vo výskume a prezentácii zistených výsledkov, ako napr. využitie georadarového prieskumu (GPR) - nedeštruktívnej geofyzikálnej metódy výskumu sarkofágov, ktorý autori realizovali za pomoci externej firmy. Vďaka tejto modernej technológii revolučne priniesli poznatky o výpočte parametrov jednotlivých sarkofágov umiestnených v priestoroch zámockej hrobky. Vďaka meraniam priniesli čitateľom cenné informácie týkajúce sa nielen hrúbok stien jednotlivých sarkofágov, ale v konečnom dôsledku aj modely sarkofágov vytvorené z interpretovaných výsledkov. Zároveň využili spoluprácu s Katedrou geodézie Stavebnej fakulty Žilinskej univerzity v Žiline. Vďaka technológii laserového skenovania, ktorá využíva laserové svetlo na presné meranie vzdialeností a vytváranie 3D modelov objektov a terénu, vykonali priestorové geodetické zameranie krypty, výsledkom ktorého sa stal Mesh model hrobky. Metodiku meraní všetkých aplikovaných moderných technológií autori podrobne popísali a výsledky interpretovali formou viacerých prehľadných zápisov.

Obsahové zameranie ďalších kapitol sústreďuje pozornosť na objekt kaplnky a následne na použité materiály. Aj v tomto prípade autori premostujú historické skutočnosti so súčasnými zisteniami, podloženými geologickým a terénnym výskumom. Opätovnou súčasťou, ako v celej recenzovanej publikácii, je kvantum súčasného aj dobového obrazového materiálu dokresľujúceho prezentované skutočnosti.

K výraznejším nedostatkom recenzovanej publikácie patrí chýbajúca profesionálna jazyková korektúra, ktorá sa prejavila viacerými gramatickými chybami a jazykovými preklepmi. Menším nedostatkom je pochybenie v uvedení čísla strany pri *Použitej literatúre* (správne číslo strany 659), ako aj chýbajúci poznámkový aparát pod čiarou, ktorý si niektoré časti publikácie priam vyžadujú. V určitých pasážach sú v publikácii zreteľne odlišiteľné dva rozličné autorské rukopisy, pričom profesionálne pôsobia predovšetkým texty, v ktorých autori vystupujú ako experti na konkrétnu problematiku (napr. state zamerané na geológiu v prípade Maroša Baroka). V zásade je potrebné vyzdvihnúť heuristiku, aplikovaný interdisciplinárny prístup, ktorý autori použili so zámerom priniesť nové, doposiaľ neznáme informácie, bohatý dobový obrazový materiál častokrát doplnený o slovenský preklad textu a v neposlednom rade zanietenosť autorov pri písaní publikácie, ktorú opakovane deklarujú aj v samotnom texte.

Súhrnne možno predkladanú recenzovanú publikáciu zhodnotiť ako prínosnú prácu v oblasti výskumu osobnosti grófa Jána Pálffyho, jeho životného príbehu, ako i príbehu miesta jeho posledného odpočinku – sarkofágu, ktorý bol častokrát viac opradený legendami, než historickými skutočnosťami. Vďaka hĺbkovej sonde do problematiky, predstaveniu rodín významných zahraničných remeselníkov, už spomenutej heuristike, ako aj osobitému pohľadu autorov, poskytuje solídny základ na podrobnejšie rozpracovanie viacerých načrtnutých tém – humanitného i prírodovedného charakteru. Publikácia zaiste rozšíri obzory čitateľov z radov odbornej i laickej verejnosti a bude obohatením knižníc a záujemcov nielen o regionálne dejiny a osobnosť grófa Jána XIV. Pálffyho, výnimočného človeka a filantropa.

Kamila Píšová

GOLIAN, Ján – MOLDA, Rastislav (eds.). *(Ne)obyčajné príbehy umelcov*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2025, 280 s. ISBN 978-80-69198-00-5.

Kolektívna monografia *(Ne)obyčajné príbehy umelcov*, ktorú editorsky pripravili Ján Golian a Rastislav Molda, vyšla v roku 2025 ako súčasť edície *(Ne)obyčajné príbehy* vydavateľstva Society for Human Studies. Táto edícia, zahŕňajúca doposiaľ štyri tematicky príbuzné publikácie – *(ne)známe príbehy* (2017), *(ne)obyčajný život farára* (2018), *(ne)obyčajné príbehy žien* (2019), *(ne)obyčajné príbehy novinárov* (2020), je zameraná na sprístupňovanie menej známych či marginalizovaných biografických a sociálno-kultúrnych príbehov z dejín Slovenska. Recenzovaná publikácia na túto edičnú líniu nadväzuje a zároveň ju rozvíja prostredníctvom zamerania na výtvarných umelcov a ich životné osudy. Autorský kolektív, tvorený viacerými odborníkmi z oblasti dejín umenia a kultúrnych dejín, ponúka sériu samostatných štúdií, ktoré spája dôraz na biografický prístup, regionálny kontext a prepojenie umeleckej tvorby so širšími spoločenskými a politickými súvislosťami. Už samotný názov publikácie naznačuje ambíciu prekročiť rámec tradičných syntetických dejín umenia a sústrediť sa na individuálne, často menej známe alebo nedostatočne reflektované príbehy, ktoré však významne prispievajú k pochopeniu kultúrno-historického vývoja.

Z hľadiska kompozície ide o tematicky ucelený súbor štúdií, ktoré sú síce autonómne, no zároveň vytvárajú vzájomne komunikujúci celok. Jednotlivé kapitoly sú venované konkrétnym osobnostiam (Franz Schön, František Miroboh Belopotočský, Ladislav Dunajský, Alojz Stróbl, Eduard Ballo, Jozef Hanula, Jaroslav Augusta, Ivan Žabota a Ján Koniarek), pričom každá z nich predstavuje kombináciu biografického rozprávania, analýzy tvorby a zasadenia do dobového kontextu. Tento prístup umožňuje sledovať paralelne individuálne umelecké dráhy aj širšie procesy formovania umeleckej scény.

Jedným z hlavných prínosov publikácie je jej metodologická pluralita. Jednotlivé kapitoly síce vychádzajú z biografického rámca, no tento prístup nie je redukovaný na tradičné lineárne rozprávanie o živote umelca. Naopak, autori sa snažia o jeho rozšírenie o sociálne, kultúrne a politické dimenzie. Výrazne sa tu uplatňuje koncept, ktorý umožňuje sledovať nielen individuálne osudy, ale aj mechanizmy fungovania umeleckého prostredia, ako sú inštitucionálne rámce, vzdelávacie siete, patronát či trh s umením.

Tematicky publikácia pokrýva široké spektrum osobností od etablovaných predstaviteľov akademického umenia až po menej známe postavy, ktoré sa pohybovali na periférii umeleckých centier. Tento výber umožňuje čitateľovi získať plastickejší obraz o diverzite umeleckej scény. Zvlášť cenné je zaradenie autorov, ktorí boli dlhodobo na okraji výskumného záujmu, čím publikácia prispieva k revízii ustáleného kánonu a zároveň poukazuje na potrebu jeho kritického prehodnotenia.

Významnou líniou, ktorá sa vinie naprieč jednotlivými štúdiami, je otázka vzťahu medzi umením a národnou identitou. V textoch venovaných napríklad Jozefovi Hanulovi, Jaroslavovi Augustovi či Jánovi Koniarkovi sa ukazuje, ako sa umelecká tvorba stáva nositeľom národných ideí, ale zároveň aj nástrojom ich vizuálnej artikulácie. Umelec je zároveň tvorcom aj sprostredkovateľom ideológie, pričom jeho autonómia je často limitovaná dobovými očakávaniami, objednávkami či politickými tlakmi.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú kapitoly, ktoré reflektujú regionálny aspekt umeleckej tvorby. Liptov, Podpoľanie či Trnava nevystupujú len ako geografické kulisy, ale ako aktívne formujúce prostredia, ktoré ovplyvňujú tematiku aj štýl diel. Tento dôraz mení pohľad na dejiny umenia, ktoré boli dlhodobo orientované najmä na veľké kultúrne centrá.

Z hľadiska pramenného aparátu je publikácia na vysokej úrovni. Autori pracujú s bohatým spektrom archívnych materiálov, korešpondencie, dobovej tlače i sekundárnej literatúry. V niektorých prípadoch ide o pramene, ktoré neboli doposiaľ systematicky využívané, čo zvyšuje vedeckú hodnotu jednotlivých príspevkov. Pozitívne možno hodnotiť aj dôsledné poznámkové aparáty, ktoré umožňujú overiteľnosť tvrdení a zároveň poskytujú čitateľovi orientáciu v existujúcej literatúre, či rozšírenie témy.

Z metodologického hľadiska sa v niektorých kapitolách sa objavujú prvky mikrohistorického prístupu, ktoré umožňujú detailnejšie nahliadnuť do konkrétnych situácií a rozhodnutí v živote umelca. Tento prístup je mimoriadne podnetný najmä tam, kde sa autorom darí prepojiť individuálnu skúsenosť s makrohistorickými procesmi.

Štylisticky sú jednotlivé kapitoly pomerne vyvážené. Autori dokážu udržať odborný tón, pričom texty zostávajú čitateľné a zrozumiteľné aj pre širšie akademické publikum. V niektorých prípadoch sa síce prejavuje rozdielna miera naratívnosti, niektoré štúdie sú viac analytické, iné viac deskriptívne, no tento fakt možno vnímať skôr ako dôsledok autorskej plurality, než ako nedostatok. Naopak, táto variabilita môže byť pre čitateľa stimulujúca.

Z hľadiska obrazovej prílohy možno publikáciu hodnotiť veľmi pozitívne. Reprodukcie diel, archívnych fotografií a dokumentov vhodne dopĺňajú text a umožňujú lepšie pochopenie analyzovaných fenoménov. Obrazový materiál nie je len ilustratívny, ale v mnohých prípadoch plní aj analytickú funkciu, keďže je priamo zapojený do výkladu.

Kritickú poznámku možno smerovať k miere syntézy. Publikácia ako celok ponúka bohatý materiál, avšak absentuje výraznejšia záverečná kapitola, ktorá by jednotlivé príspevky prepojila a ponúkla širší interpretačný rámec. Čitateľ je tak do istej miery odkázaný na vlastnú syntézu poznatkov. Napriek tomu však tematická súdržnosť knihy zostáva zachovaná vďaka opakujúcim sa motívom, najmä vzťahu umelca a spoločnosti, otázke identity a regionálneho ukotvenia.

Zvlášť podnetná je kapitola venovaná Jánovi Koniarkovi, ktorá analyzuje monumentálnu tvorbu ako médium kolektívnej pamäti. Autor tu presvedčivo

ukazuje, že verejné plastiky nemožno chápať len ako estetické objekty, ale ako nástroje politickej a kultúrnej reprezentácie. Tento prístup dobre ilustruje širší metodologický zámer celej publikácie – prekročiť hranice tradičného dejinného výkladu umenia. Podobne aj kapitoly venované maliarom, ako sú Eduard Ballo či Jozef Hanula, prinášajú cenné poznatky o fungovaní umeleckého prostredia v období formovania moderného slovenského umenia. Autori upozorňujú na význam pedagogickej činnosti, mobility umelcov, ako aj na ich zapojenie do širších európskych umeleckých sietí.

Ambícia publikácie spočíva v prekonaní tradične chápaných, často schematizovaných biografických, naratívov a v priblížení umeleckých osobností v ich komplexnosti. Autori cielene posúvajú pozornosť od heroizujúcich portrétov k všednosti, každodennosti a neraz aj existenčným zápasom, ktoré formovali životné dráhy výtvarníkov. V tomto zmysle kniha vedome pracuje s napätím medzi „veľkými“ dejinami umenia a „malými“ príbehmi jednotlivcov, pričom ukazuje, že práve tieto fragmentárne skúsenosti umožňujú hlbšie pochopiť fungovanie umeleckého prostredia na prelome 19. a 20. storočia.

Dôležitým aspektom publikácie je aj snaha prepojiť výsledky odborného výskumu s prístupnou, miestami až naratívne ladenou formou výkladu. Autori explicitne deklarujú zámer osloviť nielen úzko profilované odborné publikum, ale aj širší okruh čitateľov, ktorí sa s dejinami umenia stretávajú skôr okrajovo. Táto dvojitá orientácia, vedecká aj popularizačná, sa premieta do štylistiky jednotlivých kapitol, ktoré kombinujú faktografickú presnosť s pútavým rozprávaním a dôrazom na konkrétne životné situácie.

Publikácia tak napokon vystupuje nielen ako súbor biografických štúdií, ale aj ako metodologicky uvedomelý pokus o nové uchopenie dejín umenia prostredníctvom individuálnych skúseností. Predstavuje čitateľovi výtvarníkov ako aktérov zasadených do konkrétnych sociálnych, kultúrnych a politických kontextov a zároveň ho vyzýva, aby sa na umelecké diela pozeral ako na výsledok zložitých životných okolností. V tomto ohľade kniha naplňa svoj cieľ byť sprievodcom po „neobyčajných“ príbehoch, ktoré dokážu sprostredkovať minulosť nielen ako súbor faktov, ale aj ako živú skúsenosť.

Jana Hadryová

OLEXÁK, Peter: *Dejiny rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2025, 231 s., ISBN 978-80-974339-7-0.

Monografia predstavuje komplexný historický súhrn dejín jednej z najstarších rímskokatolíckych farností na Orave, farnosti Veličná a jej filiálky Žaškov, ktoré majú spoločnú cirkevnú históriu. Žaškov bol filiálkou Veličnej od druhej polovice 16. storočia. Kniha sleduje duchovný, kultúrny i spoločenský vývoj tejto cirkevnej komunity a jej vzťah k širšiemu regionálnemu a štátnemu kontextu.

Autor využíva rozsiahly súbor dobových prameňov, archívnych dokumentov a fotografií, čím prispieva k doplneniu slovenského regionálneho zoznamu cirkevných dejín. Monografia je významným príspevkom k regionálnej cirkevnej historiografii. Zvlášť pozitívne treba oceniť autorovu schopnosť využiť zdroje, ktoré doteraz neboli širšie publikované, čo tejto práci dáva originálny prínos pre štúdium cirkevnej histórie v severnej časti Oravy a Liptova. Práca Petra Olexáka je postavená na precíznom rozbere pôvodných historických prameňov vrátane

cirkevných matrik, vizitácií, listín, archívnych záznamov a osobných svedectiev. Vedecká úroveň publikácie je podporená bohatou bibliografiou.

Štruktúra diela je logicky usporiadaná, každá kapitola nadväzuje na predchádzajúca a zároveň samostatne prispieva k celkovému obrazu. Autor usporadúva dostupné materiály chronologicky aj tematicky, čo umožňuje čitateľovi sledovať vývoj farnosti v spojitosti s hlavnými, významnými zmenami od stredoveku, cez reformáciu, rekatolizáciu až do dnešných čias, v celkovom časovom rozpätí viac ako 700 rokov. Tento prístup odráža akademickú prísnosť a rešpekt k historickej súvislosti.

Metodická starostlivosť sa prejavuje v dôkladnom odkazovaní na pôvodné materiály a v jasnom rozlíšení medzi faktami a interpretáciou. Autor sa vyhýba neovereným tvrdeniam a tam, kde chýbajú priame dôkazy, otvorene upozorňuje na medzery v pramennej základni. Takýto prístup posilňuje dôveru v podávané závery a zároveň vytvára priestor pre ďalšiu prácu v tejto oblasti.

Autor poňal dejiny farnosti nielen cez kronikárske a registračné materiály, ale spojil ich s rozborom sociálnych, politických aj kultúrnych súvislostí, ktoré ovplyvňovali život cirkevnej komunity od jej stredovekých koreňov až po súčasnosť. Takýto interdisciplinárny prístup je jednou z najsilnejších stránok knihy a výrazne obohacuje jej vedeckú hodnotu.

Okrem samotnej monografie Petra Olexáka sa problematike cirkevnej a regionálnej histórie Oravy venujú aj iní historici, bádatelia i autori, ktorí svojím dielom dopĺňajú obraz duchovného a kultúrneho vývoja regiónu. Medzi takýchto odborníkov možno zaradiť Zuzanu Zahradníkovú, ktorá sa spolu s Petrom Olexákom podieľala na kultúrno-historickej práci o osobnostiach hudobných skladateľov, organistov a dejateľov, súrodencoch Žaškovských, pochádzajúcich z obce Žaškov, v knihe: *Žaškovskí. Hudba jedného rodu*¹, ktorá sprístupňuje pohľady na cirkevné a kultúrne súvislosti farského spoločenstva.

Peter Olexák sám publikoval odbornú štúdiu o reformácii a rekatolizácii farnosti Veličná vo vedeckom časopise *Historia Ecclesiastica*². Štúdiu sleduje obdobie rokov 1526 – 1781. Na základe metodickej dôslednosti a práce s kanonickými vizitáciami a farskými kronikami dopĺňa obraz cirkevného života farnosti Veličná a jej filiálky Žaškov, v ktorej zachytáva taktiež reformáciu.

Hlavné kapitoly knihy sa venujú vzniku a formovaniu farnosti v stredoveku, kedy sa v najstaršej známej písomnej zmienke z roku 1272 Veličná prvýkrát spomína ako *Magna villa*. Listina neuvádza kostol alebo farnosť, avšak ich existenciu možno predpokladať vzhľadom na význam a geografický rozsah lokality v názve stredovekej osady *magna (velká)*. Osídlenie ležiace pri starobylej obchodnej ceste, s dobrou pôdou, schopnou užiť väčší počet obyvateľstva, mohlo byť prirodzeným hospodárskym i cirkevným administratívnym centrom. „*Prvé správy o farnostiach, resp. najstaršej farnosti na Orave, pochádzajú z registra pápežských desiatkov (1332 – 1337). Doteraz ostáva nespracované, kde treba lokalizovať sídlo farnosti s pomerne jednoduchým názvom Aravia (Arauvia).*“ (s. 11).

¹ ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana. Hudobná pozostalosť Andreja a Františka Žaškovských v Jágri. In. OLEXÁK, Peter, ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana. *Žaškovskí. Hudba jedného rodu*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2024, s. 222, ISBN: 978-80-974339-1-8.

² OLEXÁK, Peter. Priebeh reformácie a rekatolizácie dolnooravskej farnosti Veličná. In. *Historia ecclesiastica*, Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, č. 2, 2024, s. 3 – 14, ISSN: 1338-4341.

Je známe, že osídlenie na území Veličnej existovalo už od praveku, čo potvrdil archeologický výskum. Najstaršie farnosti vznikali v dobre rozvinutých a zaľudnených sídlach. V blízkosti sa nachádza hradisko Istebné – Hrádok, a to je v prospech hypotézy, že hradisko nemohlo fungovať bez hospodárskeho zabezpečenia, ktoré mu mohla poskytnúť Veličná. Hradiská ohraničovali palisády a boli rozdelené na niekoľko častí: zhromažďovaciu, obytnú, hospodársku, sakrálnu, v ktorej sa nachádzal kostol, a cintorín. Rovnako dobre by to tiež platilo pre Oravský hrad alebo Oravský Podzámok. Avšak, ak by sa farnosť nachádzala na hrade, tak pre aký okruh ľudí bola určená? Len pre obyvateľov hradu, alebo aj pre širšie okolie? Oravský hrad sa až do tatárskeho vpádu formoval ako drevený hrádok, taký, aký bol aj v Istebnom. Farnosť mohla vzniknúť niekedy na prelome 11. a 12. storočia, ale v dôsledku nezachovaných prameňov sa doteraz nezistilo, kde sa nachádzal jej materský kostol.

Zakladanie farností predstavovalo zložitý proces, o ktorom sa píše v dvoch knihách dekrétov kráľa Štefana I., v ktorých sú zákonné opatrenia, týkajúce sa podporovania katolíckej viery, právomoci biskupov, povinnosti postaviť jeden kostol pre každých desať dedín, resp. osád, alebo zabezpečiť ho farským desiatkom. Kráľ zabezpečil vybavenie kostola, liturgické rúcha i bohoslužobné náčinie. O kňaza a knihy sa postaral biskup alebo kapitula. Po tatárskom vpáde Veličná patrila do Ostrihomskej arcidiecézy, tvorila súčasť Nitrianskeho archidiakonátu a Turčiansko-oravského vicearchidiakonátu. Povýšenie farnosti na centrum cirkevnej správy súviselo s jej hospodárskym a politickým významom, čo malo za následok jej ďalší rozvoj a postavenie v rámci regiónu.

Ďalšie kapitoly pojednávajú o zmenách farnosti v období reformácie a rekatolizácie v 16. až 18. storočí, sociálnych a náboženských súvislostiach v ranonovovekých dejinách, premenách cirkevnej praxe a náboženských spoločností na prelome novoveku, farnosti v novších dejinách 20. storočia (vojnové obdobie, modernizácia spoločnosti) a nechýbajú ani najnovšie dejiny 21. storočia. Autor venuje pozornosť nielen kňazom, ktorí pôsobili vo farnosti, ale aj cirkevnému a každodennému životu veriacich, stavbe a obnove kostola či významným udalostiam, ktoré ovplyvnili chod farnosti. Venuje pozornosť aj tomu, ako zmeny v cirkevnom riadení a spoločnosti ovplyvňovali život veriacich i širšieho okolia. Tým vytvára živý obraz minulosti, ktorý pomáha lepšie pochopiť súčasnú podobu oboch obcí.

Kniha taktiež popisuje a zaznamenáva národné a emancipačné snahy Slovákov v 19. storočí a uvádza zaujímavý údaj z farskej kroniky, keď v roku 1852 počas návštevy cisára Františka Jozefa I. na Orave: „z grúňov Malej Fatry zneli dunivé zvuky pastierskych trúb, na ktorých asi dvanásť oravských, národne a pastiersky oblečených bačov sa týmto hlasom ozývalo, že sám cisár, kráľ, pán hlboko preniknutý bol, čo i zjavne vysloviť ráčil.“ (s. 109).

Autor kladie dôraz nielen na zhromaždenie historických údajov, ale aj na význam premenlivých vzťahov medzi farnosťou a obcou, medzi náboženskou totožnosťou a kultúrnou praxou v lokálnom prostredí, čím kniha prekračuje rámec regionálnej kroniky a stáva sa príspevkom k širšiemu pochopeniu slovenskej cirkevnej histórie.

Text je prehľadne členený, s jasne vyznačenými chronologickými i tematickými blokmi. Jazyk práce je populárno-náučný, a preto zrozumiteľný aj pre široké spektrum čitateľov. Významnú pridanú hodnotu predstavujú doplnkové materiály, ako tabuľky a fotografie, ktoré vizuálne podporujú časti textu.

Peter Olexák pôsobí na Katedre histórie, Filozofickej fakulte, Katolíckej univerzity v Ružomberku. Špecializuje sa cirkevné dejiny a politický katolicizmus. Je autorom desiatok vedeckých štúdií a kníh, ako aj spoluautorom a editorom.

Autorov naratívny štýl v recenzovanej knihe je zároveň precízny i čitateľný. Komplexné historické udalosti a procesy dokáže vysvetliť tak, aby boli zrozumiteľné pre odbornú verejnosť i širšiu čitateľskú obec, čo svedčí o jeho pedagogických skúsenostiach a empatii voči čitateľovi.

Monografiu vydalo Vydavateľstvo Society for human studies. Kniha prešla dvomi odbornými recenziami z pera prof. Lubomíra Pekarčíka (Katolícka univerzita v Ružomberku) a Mgr. Lukáša Tkáča (Oravské múzeum Pavla Orságha Hviezdoslava v Dolnom Kubíne). Jazykovou redaktorkou je Mgr. Martina Flajsová. Vedeckú monografiu uzatvárajú použité pramene, literatúra, obrazová príloha, ktorú tvoria fotografie z Archívu rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov. Autorom fotografií nástenných malieb a mobiliára rímskokatolíckeho kostola vo Veličnej je Ivan Pripin.

Kniha má aj veľkú pamätnú hodnotu. Uchováva svedectvo o spolupatričnosti, vytrvalosti a viere miestnych ľudí naprieč obdobiami, ktoré neboli vždy ľahké. Autor píše s úctou k minulým generáciám a s citom pre miestne prostredie, čo dodáva dielu prirodzenú hĺbku a ľudský rozmer.

Dejiny rímskokatolíckej farnosti Veličná a Žaškov predstavujú hodnotnú monografiu podloženú štúdiom, ktorá významne prispieva k poznaniu cirkevných a regionálnych dejín Slovenska. Kniha je dôkazom starostlivej archivárskej práce a historického rozhľadu, jej publikovanie v roku 2025 je vítaným prírastkom do odbornej literatúry a ponúka pevný základ pre ďalšie historické štúdie o cirkevných komunitách v stredoeurópskom priestore.

Dielo Petra Olexáka je prínosom nielen pre obce Veličná a Žaškov, ale aj pre celé okolie. Je to kniha, ktorá má schopnosť osloviť, poučiť a zároveň posilniť vzťah čitateľa k vlastným koreňom a duchovnému dedičstvu. Monografiu patrí miesto v knižnici nielen historikov cirkvi, ale aj bádateľov regionálnych dejín, sociálnych vedcov a všetkých, ktorí sa zaujímajú o dejiny.

Lenka Mihová

GOLIAN, Ján. *Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrik a možnosti interpretácií*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2024, 184 s. ISBN 978-80-572-0426-8.

„Je to práca zdĺhavá a na začiatku sa zdá trochu nudná. Skoro sa však stane zaujímavou, pretože človek pozná každého v dedine. (...) Nakoniec sa stane človek dôverníkom týchto dávnych ľudských bytostí...“ (s. 10). Týmto citátom Pierre Gouberta je názorne vyjadrená cesta, ktorou si prejde azda každý výskumník venujúci sa analýzám matrik. Predkladaná vysokoškolská učebnica (vyšla v roku 2024), ktorej autorom je univerzitný docent Mgr. Ján Golian, PhD., v súčasnosti člen Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, má ako predmet záujmu práve analýzu cirkevných matrik.

V úvode si autor, okrem iného, stanovil „predstaviť cirkevné matriky ako atraktívny prameň, v ktorom možno nájsť skutočných ľudí a ich životné príbehy...“ (s. 10-11). Tento popularizačný zámer je značný, ale rozhodne nie jediný. Autor sa pokúsil predstaviť možnosti výskumu/analýzy cirkevných matrik v našich (slo-

venských) podmienkach, keďže, ako sám poznamenáva, v slovenskom priestore doteraz absentuje podobná práca. Rovnako dodáva, že cirkevným matrikám sa na Slovensku dosiaľ venoval len úzky okruh bádateľov. Je preto zrejme, že recenzovaná publikácia je vo viacerých oblastiach veľmi hodnotným počínom, nielen pre odbor historickej demografie, ale aj širší okruh príbuzných historicko-spoločenských odvetví.

Štruktúra a obsah práce zodpovedajú stanoveným cieľom. Autor sa zameriava dominantne na možnosti analýzy matrik z obdobia tzv. „dlhého“ 19. storočia, keďže najmä počas vlády Jozefa II. došlo k výraznému skvalitneniu evidencie cirkevných matrik. Učebnica je členená na 11 kapitol. V úvodných troch kapitolách autor najprv predstavuje dejinné počiatky historickej demografie ako vedy a tiež vývoj metodológie. Zaujme priblíženie omylov, ktorých sa výskumníci pri hľadaní metódy dopúšťali. Napríklad predpoklad (nerealistický), že matriky boli vedené bezchybne, čo viedlo k skresleným záverom. Ďalej sa venuje priblíženiu stavu bádania v slovenskej historiografii vo vzťahu k cirkevným matrikám. Napokon predstavuje cirkevné matriky ako historický prameň. Čitateľ sa postupne zoznamuje s dejinami matričnej evidencie, dozvie sa, napríklad, aký dôvod viedol k nariadeniu Tridentského koncilu viesť zoznamy pokrstených a sobášených. Kapitulu dopĺňa priblíženie spôsobu vedenia matrik, teda toho, ako sa vyvíjala forma a obsah evidencie od lineárneho spôsobu zapisovania až po zavedenie predtlačných rubrik (ktoré boli presne zadefinované). Krátko je priblížený jazyk vedenia matrik. Autor tu vyvracia axiómu, že cirkevné matriky boli, až na výnimku niekoľkých desaťročí, vedené po latinsky. Konštatuje, že už v matrikách zo 17. a 18. storočia nachádzame použité aj iné jazyky (zväčša používané domácim obyvateľstvom).

Štvrtá kapitola sa venuje „kardinálnej“ otázke výskumu populácie na základe analýzy cirkevných matrik. Je ňou otázka počtu a štruktúry skúmaného obyvateľstva. Dôležitosť tejto otázky spočíva v tom, že na tento údaj nadväzuje celý rad výskumných otázok, ktoré sú pri analýze cirkevných matrik kľúčové. Autor preto postupuje dôsledne a najprv približuje pramene, s ktorými bádateľ môže pri zisťovaní veľkosti a zloženia skúmanej populácie pracovať, napríklad urbárske zápisnice, súpisy obyvateľstva v Uhorsku. Zároveň upozorňuje na limity niektorých prameňov, napríklad pri sčítaniach na zmenu metodológie koncom 19. storočia, vďaka ktorej dochádzalo k tzv. štatistickej maďarizácii. Kapitulu uzatvára priblíženie metódy lineárnej interpolácie, ktorá sa využíva v prípade, keď absentuje dostatočný počet relevantných prameňov pre určenie počtu a štruktúry skúmaného obyvateľstva. Prezentovaná metóda má pomôcť bádateľovi určiť aspoň približný počet analyzovaného obyvateľstva.

Dôležitá je aj nasledujúca kapitola, ktorá sa venuje podstatnej otázke hodnotnosti cirkevných matrik a najmä tomu, ako overiť evidované údaje. Predstavuje možnosti vonkajšej a vnútornej kritiky. Napríklad odporúča všímať si znaky nedôslednosti pri evidencii (chýbajúce strany, poškodený obsah, vynechané rubriky, časté prepisovanie...), čo nám môže indikovať mieru kvality vedenia danej matriky, a teda aj jej hodnotnosť. Upozorňuje na rozšírenú prax tzv. vekovej preferencie (zaokrúhľovanie veku zosnulého na 0 a 5). Autor ukazuje aj viaceré štatistické metódy, ktorých výpočet je kľúčovým ukazovateľom výpovednej hodnoty matrik. Napríklad index maskulinity (pomer počtu živonarodených chlapcov k počtu živonarodených dievčat). Ďalej index počtu krstov živonarodených detí k počtu sobášov a pod.

Hlavná časť práce sa venuje možnostiam agregatívnej analýzy matrik sobášených, pokrstených a pochovávaných. V prípade matrik sobášených sa autor okrem zistenia absolútneho počtu sobášov a hrubej miery sobášnosti venuje aj ďalším výskumným otázkam. Napríklad podielu prvých a vdovských sobášov (nárast počtu vdovských sobášov nám môže signalizovať prítomnosť krízového obdobia), tiež sobášneho veku (sledovanie trendov, ako sa hýbal sobášny vek, aké činitele na neho vplývali). Ďalej možno analyzovať sobášne stratégie pri výbere partnera (rola miesta bydliska), socio-profesijnú podmienenosť. Veľmi zaujímavá je otázka sezónnosti sobášov, na ktorú zásadným spôsobom vplývali sociálne a konfesijné činitele.

Pri analýze krstných matrik sa okrem už zmienených otázok (absolútny počet krstov, hrubá miera a tiež sezónnosť) zameriava napríklad na mieru mŕtvorodenosti (činitele ovplyvňujúce výskyt mŕtvorodenosti), ďalej otázku nemanželských narodení (možno si všímať postupné oslabovanie morálnych zvyklostí). Čitateľ sa taktiež zoznámi s analýzou miery viaccrakých detí (dvojičky...) či rôznymi doplnujúcimi charakteristikami (napríklad počet krstných rodičov).

Napokon v kapitole venujúcej sa možnostiam analýzy matrik pochovávaných nachádzame okrem podobných výskumných otázok, ako pri sobášoch a narodeniach, aj otázky vzťahujúce sa špeciálne na matriky pochovávaných. Významným údajom je vek zosnulého, respektíve analýza podielu zosnulých podľa veku. Autor tu opätovne upozorňuje na častú nepresnosť tohto údaju, pričom platí, že čím vyšší je v matrike uvedený vek zosnulého, tým je menšia pravdepodobnosť, že je správny (dôvodom bola najmä skutočnosť, že pri starších ľuďoch si málokto presne pamätal, kedy sa dotýčny narodil, a preto dochádzalo k spomínanej vekovej preferencii). Kapitola sa ďalej pomerne rozsiahlo venuje možnostiam analýzy príčin úmrtí a ich klasifikácii.

Agregatívna metóda ale neumožňuje identifikovať všetky fenomény, preto autor predstavuje aj metódu rekonštrukcie rodiny, ktorá je síce prácnejšia, ale poskytuje omnoho presnejšie výsledky. Ako príklady uvádza určenie reálneho veku sobáša (údaj v matrike môže byť chybný) alebo dĺžku trvania manželstva, príp. vdovstva, vek matiek pri prvom pôrode, analýza úmrtí podľa veku vo vzťahu k socio-profesijnej skupine, presný vek skúmanej populácie, presný počet detí v rodine, atď.

Záverečné časti práce sú venované možnostiam historicko-antropologického výskumu v cirkevných matrikách, pomocou ktorého môžeme doplniť/rozšíriť výskum populácie, napríklad o poznatky získané excerpovaním informácií z poznámok v matrikách. Jedným z takých príkladov môže byť sledovanie frekvencie krstných mien (vplyv religiozity na výber mena), ale v matrikách môžeme objaviť aj zápisy kronikárskeho charakteru.

Napokon sa autor venuje možnostiam výskumu epidémií. Približuje ich delenie a najmä výskumné otázky, ktoré si bádateľ môže určiť (aký bol počet obetí danej epidémie, podiel voči ostatným úmrtiam, hrubú mieru úmrtnosti samotnej epidémie, vďaka čomu vieme určiť/porovnať jej silu, analýzu podľa vekových skupín, intenzitu šírenia epidémie, atď.).

V závere autor vyjadril želanie, „že učebnica bude užitočnou pomôckou pri vyučovaní predmetov *Historická demografia (...)*, a že študenti z nej budú čerpať *využitelné poznatky*“ (s. 161). Je preto namieste zhodnotiť aj didaktický rozmer predkladanej vysokoškolskej učebnice. Po vizuálnej stránke je predstavená učeb-

nica a jej štruktúra prehľadná, má logickú následnosť a je vhodne vystavaná. Celkovej prehľadnosti a rýchlemu nájdeniu hľadaných informácií dopomáhajú textové zvýraznenia tematických okruhov a kľúčových termínov. Pre lepšie porozumenie obsahu textu je prítomná aj rozsiahla obrazová príloha, čo opäť treba vyzdvihnúť. V niektorých prípadoch by možno prospelo, keby bola obrazová príloha detailnejšie opísaná, aby čitateľ presne vedel, čo všetko môže na obrázku vidieť, čo by umožnilo lepšie prepojenie učebného textu s pripojeným vizuálom (napríklad v prípadoch, keď je rukopis ťažko čitateľný, by mohlo byť nápomocné k popisu obrázku pripojiť aj prepis textu, aspoň jeho časti, príp. preklad, vďaka čomu by čitateľ lepšie pochopil, ako mohol vyzerat' konkrétny matričný zápis a najmä to, čo presne obsahoval).

Obsah učebnice, ako už bolo ukázané vyššie, zaberá široký okruh tém, ktoré sú však relevantné a vzájomne prepojené. Je veľkou výhodou, že čitateľ nájde všetky potrebné informácie na jednom mieste (ak by však predsa bolo potrebné niečo navyše dohľadať, autor poskytuje po každej kapitole zoznam relevantnej doplnkovej literatúry). Pojmy, metódy a postupy sú dostatočne vysvetlené, často sprevádzané konkrétnymi príkladmi, ako realizovať tie-ktoré štatistické výpočty. Treba oceniť najmä početné metodologické usmernenia, ktoré môžu rozhodne pomôcť bádateľom, ale aj študentom, aby sa vyhli zbytočným chybám pri vlastnom výskume.

Z hľadiska reflexie prečítaného sú veľkým prínosom otázky na konci každej kapitoly. Z perspektívy kognitívnych cieľov je signifikantné, že otázky nie sú sugestívne, ani sa nezameriavajú na jednoduché zopakovanie prečítaného textu, ale vedú čitateľa ku kreatívnemu mysleniu, vychádzajúc z textu učebnice.

Publikácia má tak po odbornej a didaktickej stránke všetky predpoklady na to, aby čitateľov obohatila a podnietila v nich záujem o historickú demografiu ako vedu.

Benjamín Brňák